

# Axmar bruk i grund och botten



Pråmvrak vid Malmharen. Foto Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Förr i tiden hade inomskärsleden längs Jungfrukusten samma betydelse som E4:an har idag. I århundraden passerade fraktgods och passagerare i en strid ström mellan Norrland och Stockholm-Mälardalen. Men i slutet av 1800-talet började det hända något. Segel byttes mot ånga, och ångfartygen byttes efter hand mot järnväg och lastbil. Detta innebar stora förändringar för orterna längs jungfrukusten: vissa orter utvecklades, medan andra stannade av. Bruksorter som Galtström, Långvind och Axmar bruk försattes i vinterdvala. Först på senare år har de börjat tina fram igen, nu med nytt liv som besöksmål. Och det som lockar turister nu är samma saker som en gång gjorde dem omoderna – åldrade byggnader och anläggningar, tillsammans med läget i skärgården.

År 2012 invigdes Axmar bruk som Gävleborgs tredje kulturresevat. Järnbruket var i drift i omkring 250 år, mellan 1671 och 1927. Efter det har tiden gått sakta fram och här finns idag en välbevarad kulturmiljö med hytta, en engelsk park och en hamn med magasinsbyggnader och hamnkran. Men kulturmiljön tar inte slut vid hamnen. I vattnet och på öarna utanför finns spåren efter den långa tid då sjöfarten var kontaktytan mot omvärlden. Här finns ankringsplatser med ballast från fjärran länder, och här finns – Inte minst – skeppsvrak. Kring Axmar bruk finns närmare 20 kända fartyglämningar. En del är pråmar som användes för att transportera gods mellan hamnen och ankringsplatserna. Flera av vraken är fartyg som förlit vid in- eller utseglingen till hyttan. Alla berättar de olika delar av brukshistorien och kompletterar kulturmiljön på land. Ett exempel är *Beda*:



Förtöjningsringar. Foto: Göran Ekberg, Sjöhistoriska museet.



*Sönderbruten segelskuta vid Sundsmar.  
Foto: Harry Alopæus, Länsmuseet Gävleborg.*

I slutet av september år 1883 låg slupen *Beda af Harg* i Strömsholm i Västmanland och lastade järnmalm. Efter lastningen styrde Skepparen Eriksson fartyget ut genom Mälaren och sedan innerfarleden norrut. Slutmålet för bergslagsmalmen var Axmar bruk. Natten mellan den 4 och 5 oktober 1883 rundades Sundmarsnäset och man kunde nästan se masugnen i Axmar bruk. Då gick hon på ett grund, skrovet vattenfylldes och fartyget drev in mot Svartstensudden där hon förläste. Den här gången klarade sig alla ombord. Ångaren Dalfven, som råkade vara i närheten, plockade upp kaptenen och besättningen. Fartyget gick dock inte att rädda, inte ens lasten. I strandkanten ligger högen av järnmalm kvar och i sluttningen ner mot 20 meters djup ligger det sönderbrutna skrovet.

Platsen där *Beda* ligger är en av nio platser kring Axmar som inför sommaren 2015 förses med en boj och en informationsskylt. Tanken är att göra undervattensvärlden lite mer lättillgänglig. Några platser går att nå från land, men de flesta nås enklast med egen båt eller



*Axmarskärgården från ovan. Foto: Peter Hansson, Kustfilm.*

kajak. Skärgården är grund, och många av vraken syns från ytan. För de som inte har båt finns under 2015 en liten utställning i båthuset i hamnen som berättar mer om vad som finns under vattenytan. Från hamnen kan man också ta en vandringsstig norrut och besöka bland annat prämvrak halvvägs på land. Längs stigen kan man dessutom ta del av den oexploaterade skärgårdsnatur som skapar Axmars naturreservat – Gävleborgs läns största naturreservat.

Den som kommer till Axmarskärgården med båt idag behöver inte vara orolig att det skall bli nya vrak i kulturmiljön. En markerad farled leder in till Axmar bruk, och på öarna utanför finns bra naturhamnar med iordningsställda rastplatser.

Du kan läsa mer om Axmar bruk på [www.axmarbruk.se](http://www.axmarbruk.se)

*Bo Ulfhielm, Länsmuseet Gävleborg.*



*Vrak vid Oxelharen. Foto: Joakim Andersson, Bluepix.*

# Fiskelägen längs Jungfrukusten

Längs Jungfrukusten finns en storslagen skärgård, uppsplittrad i en mängd öar, holmar, skär och havsvikar. Många av dagens fiskelägen längs Jungfrukusten anlades under 1500- och 1600-talen som så kallade Gävlebohamnar. Fiskarna från Gävle hade ensamrätt till allt strömmingsfiske längs norrlandskusten vid den tiden.

Så snart vattnen var isfria för Gävlefiskarna till sina särskilda fiskeplatser, sina Gävlebohamnar. Hela familjen tillsammans med tjänstefolk och husdjur, husgeråd, matvaror och tonvis med salt, för insaltning av strömmingen, medfördes på färden. Oftast seglade man i relativt stora båtar, s.k. haxar. Dessa båtar användes inte för fiske utan var enbart transportfartyg. Vid fisket begagnades de betydligt mindre skötbåtarna, som oftast lämnades kvar i sommarhamnarna varje höst.



Rönnskär är en ö utanför Stocka där det förr saltades in "prima klabbströmming". Foto: Mats Fallqvist.

Säsongsfiskeplatserna hade enkel bebyggelse. Husen behövde inte vara beboeliga vintertid. Till varje bostad hörde också en primitiv ladugård för de djur, framför allt getter och får, som varje familj förde med sig.

I nära anslutning till bostaden låg gistvallarna, de torkställningar som användes för torkning av näten. Det kunde även förekomma att man ägde en gemensam bagarstuga.



Prästkammaren i Agö kapell utanför Hudiksvall är byggd 1845, kapellet är från 1660. Foto: Mats Fallqvist.

I de flesta hamnarna fanns ett enkelt kapell uppfört. Hamnen, kapellet och bagarstugan var kollektivt ägda. För att livet i hamnen och arbetet med fisket skulle avlöpa så friktionsfritt som möjligt, fanns ett hamnlag där alla fiskare var medlemmar. Hamnlaget hade en hamnfogde som ordförande och reglerades av en hamnordning som läste upp i kapellet inför varje sommars fiske. Den som bröt mot hamnordningen, t. ex. förstörde en annans redskap, kunde straffas med böter.

Byteshandeln var, förutom fisket, en viktig inkomstkälla för stadsfiskarna. Handeln var ända in på 1840-talet begränsad till staden. All handel skulle finnas inom städernas tullar. Trots detta fick Gävlefiskarna redan i slutet av 1500-talet rätt att byta till sig strömming mot salt, utanför handelsmonopolet. Senare utsträcktes varusortimentet och fiskarna förde med sig stora laster av socker, kaffe, salt och gryn som man bytte mot fisk, linnelärft och fågel av kustbefolkningen.

Gävlefiskarnas sommarfärder, som sträckte sig från Älvkarleby i söder till Örnköldsvikstrakten i norr, började avta under loppet av 1800-talet och de sista resorna gjordes vid sekelskiftet 1900. De förbättrade kommunikationerna ledde till en ökad konkurrens inom fisket och den snabbt framväxande industrin drog till sig många av de tidigare stadsfiskarna.

Många av de ursprungliga säsongsfiskeplatserna, speciellt i städernas närhet, utvecklades till permanenta fiskelägen med en fast boende fiskarbefolkning.

Flertalet fiskelägen är välbevarade än idag och används både i sin ursprungliga funktion och som en plats att koppla av på. Vackra och historiskt spännande platser för såväl boende som besökare.

Sommaren 2012 och 2013 gjorde Mats Fallqvist och Mats Lundblad vid Läns museet Gävleborg en fotografisk samtidsdokumentation av fiskelägen längs Jungfrukusten. I skriften "Fiskelägen längs Jungfrukusten" har vi samlat ett urval av bilderna från dokumentationen. Vi hoppas att bilderna kan inspirera dig att ta del av kustens kulturarv!

Skriften finns att få tag på via Läns museet Gävleborg, Söderhamns turistbyrå eller Hudiksvalls turistbyrå.

Ann Nilsén, Läns museet Gävleborg